

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ПРЯДКО Тетяна Петрівна

УДК 32.01 : 321 (477)

**ПОПУЛІЗМ ЯК РИЗИК ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ
І ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТОРАТУ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат політичних наук, доцент
ГОРБАТЕНКО Ірина Анатоліївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
ПОГОРСЛОВА Алла Іванівна,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
науковий консультант;

кандидат політичних наук, доцент
БУЛЬБЕНЮК Світлана Степанівна,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри політології та національної
безпеки.

Захист відбудеться 17 травня 2018 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 17 квітня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. Волянюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна Україна, попри більш як два десятиліття незалежного поступу, лише нині почала робити перші раціональні спроби ідентифікації мети й пріоритетів національного розвитку, напрацювання позитивного досвіду формування політичної стратегії і тактики як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Події останніх років засвідчили, що в Україні активно формується громадянське суспільство, яке всупереч корумпованій кланово-олігархічній системі, намагається впливати на політичні відносини, інститути, процеси.

Складний період демократичної трансформації в сучасній Україні співпав із черговою кризою демократії як глобального явища. Одним із найнебезпечніших проявів цієї кризи є стрімке поширення політичного популізму, спричинене суперечливими політико-культурними зсувами, світоглядними змінами – відбувається деконструкція істини, стираються грані між реальністю і віртуальністю, правдою і неправдою, факти втрачають значення, руйнуються традиційні ідеології, ширяться моральний релятивізм, лицемірство й подвійні стандарти. Загальний ірраціоналізм забезпечує зростання популярності маргінальних політичних сил, що несуть загрозу демократії, західній цивілізації.

Необхідність вироблення дієвих засобів і механізмів нейтралізації небезпечного впливу популізму на функціонування демократії як суспільно-політичної системи відносин актуалізують вивчення цього феномена не тільки як стилю політичної діяльності, а, насамперед, як політико-культурного явища. Це завдання видається особливо актуальним в Україні на сучасному етапі демократичного транзиту, коли її внутрішні суперечності й проблеми починають резонувати з глобальними викликами. Поширення популізму загрожує руйнуванням ще неукоріненим інституційним засадам демократії та втратою державного суверенітету.

Значний внесок у дослідження цієї проблеми в контексті розвитку демократичної політичної культури зроблено представниками зарубіжних політологічних шкіл. Зокрема йдеться про праці Г. Алмонда, З. Баумана, Д. Белла, Н. Боббіо, С. Верби, Ф. Гаєка, С. Гантінгтона, Д. Гелда, Е. Гутмана, Л. Даймонда, Р. Даля, Д. Дзоло, А. Пшеворського, Д. Растоу, Ф. Шміттєра та ін. Різноманітні аспекти популізму як політичного феномену аналізуються у працях М. Баранова, К. Дейвікс, С. Жижека, М. Кенован, Е. Лаклау, К. Мадда, О. Малька, Ф. Паніцци, Ф. Фукуями та ін. Проблеми становлення демократії в Україні й загрози популізму для утвердження стабільного демократичного поступу суверенної держави розглядаються в дослідженнях О. Бабкіної, С. Бульбенюк, Д. Видріна, Д. Гаврилюка, І. Горбатенко, С. Дацюка, М. Дем'яненка, І. Кіянки, В. Корнієнка, Н. Латигіної, О. Новакової, М. Остапенко, І. Побочия, А. Погорелової та ін.

Однак згадані наукові напрацювання все ж не дозволяють стверджувати, що з'ясовані всі сутнісні характеристики цього політичного феномену. Йдеться

про різноплановість, багатоманітність, динамізм популізму як явища. Наявні дослідження створюють серйозне підґрунтя для подальшого наукового дискурсу постійного пізнання й розкриття нововиявлених граней і закономірностей політичного популізму як риси політичної культури демократичного суспільства. Осмислюючи історичні практики популізму та його активізацію на сучасному етапі демократичної трансформації, дослідження потребують внутрішні імперативи його формування, які детермінуються особливим станом суспільної психології, суспільної свідомості, певним рівнем політичної культури суспільства. Саме через ці категорії як методологічні підходи можна виділити сутнісні характеристики популізму в усіх його історичних проявах і формах (політичного руху, політичної діяльності, ідеології, політичної технології). Це збагатить наукові підходи до цілісного бачення популізму як політичного феномену, дозволить сформулювати пропозиції щодо мінімізації негативного, деструктивного його впливу на функціонування демократії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний із комплексною науковою темою кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № № 5 від 23 грудня 2010 р.). Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 23 лютого 2012 року).

Метою дослідження є вивчення дуалістичної сутності популізму як ризику демократичного розвитку й засобу політичної мобілізації електорату в умовах динамічної трансформації політико-культурного простору. Реалізація мети передбачає вирішення взаємопов'язаних **завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні підходи щодо дослідження популізму як політологічної категорії;
- виокремити різновиди і характерні риси популізму як індикатора політичної культури демократичного суспільства;
- розкрити основні змістовні й функціональні прояви популізму як ризику сучасного демократичного розвитку;
- дослідити тенденції конструювання ідеологічного змісту популізму в умовах функціонування ліберальної демократії;
- виявити найпоширеніші й впливові маніпулятивні технології використання популізму різними суб'єктами у політичній практиці;
- визначити роль популізму як засобу політичної мобілізації електорату, його основних чинників впливу на формування політико-культурного простору;
- окреслити на основі систематизації електорального досвіду дієві механізми мінімізації негативного впливу популізму на демократичне суспільство.

Об'єкт дослідження – політико-культурні проблеми та ризики сучасного демократичного розвитку.

Предмет дослідження – популізм як ризик демократичного розвитку і засіб політичної мобілізації електорату.

Методологічна основа дослідження. Комплексне використання філософських, загальнонаукових, спеціальних методів дозволило сформуванню уявлення про популізм як багатоаспектне, складне явище, що набуло нових виявів у сучасних умовах. Діалектичний принцип здійснення наукового аналізу уможливив виявлення суперечливої природи політико-культурного розвитку в умовах ліберальної демократії, з'ясування предмету дослідження в усіх його соціальних та інших взаємних зв'язках і залежностях. Застосування принципів об'єктивності, історизму, комплексності, наукового плюралізму, соціального детермінізму забезпечили логіку й системність дослідження.

За допомогою структурно-функціонального підходу проаналізовано основні чинники й складники популізму як ідеології, політичної діяльності, політичної технології, визначено умови та сфери їх функціонування. Системний підхід дозволив осмислити комплекс взаємозв'язків об'єктивних якісних змін суспільства й перебігу соціально-політичних процесів, розглянути феномен популізму в його багатоаспектності та у взаємозалежності з економічними, соціальними, політичними, культурними компонентами суспільного життя. На основі ретроспективного підходу окреслено етапи розвитку популізму в умовах демократичної трансформації. Герменевтичний підхід застосовано для виявлення сенсів популістської ідеології, риторики, символів і спрямованості впливу на формування якісних характеристик суспільної свідомості. За допомогою аксіологічного підходу розглядалися ціннісні установки та орієнтації політичної культури, їх трансформація під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Біхевіоралістський підхід дозволив визначити психологічні й ментальні чинники, які визначають поведінкові реакції індивіда, суспільства на маніпулятивно-технологічний вплив популізму.

Використання історичного методу сприяло визначенню соціально-економічних умов, регіональних і національних особливостей, основних тенденцій формування та розвитку політичного популізму. Порівняльно-аналітичний метод дав змогу співставити як історично обумовлені типи популізму, так і його прояви у країнах і регіонах з різними рівнями розвитку демократії. Використання дискурсивного аналізу сприяло науковій розвідці специфічних комунікативних механізмів популізму як політичної технології в умовах інтенсивної інформатизації сучасного суспільства.

Емпіричною основою дослідження є інформаційні повідомлення, матеріали соціологічних досліджень, оцінки стану суспільства, здійснені вітчизняними і зарубіжними аналітичними й дослідницькими інституціями: Фондом Бертельсманна, громадською організацією «Бюро аналітики "Тектум"», Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київським міжнародним інститутом соціології.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні феномену популізму як невід’ємного атрибуту ліберальної демократії, породженого сутнісними характеристиками цієї форми соціально-політичної організації суспільства; комплексному розв’язанні проблеми популізму як ризику демократії, що деструктивно впливає на функціонування її інститутів і механізмів, стан політичної культури суспільства, та як одного з чинників, який визначає напрями демократичної трансформації. На захист виноситься низка положень, що характеризуються науковою новизною.

Уперше:

- встановлено, що гнучкість і мінливість популістських ідеологічних настанов зумовлюється історичною зміною соціально-економічних характеристик категорії «народ», яка є головною і сталою ідеологемою усіх видів популізму, що позиціонує себе єдиним захисником інтересів знедолених і невдоволених результатами діяльності владної еліти. Визначено вплив ідеології популізму на корегування змісту основних конструктивних ідеологій: і консерватори, і ліберали активно включають у свої програми соціальні питання, розв’язання проблем функціонування національних держав тощо; традиційні ліві виходять за межі вузьокласового підходу, виступаючи захисниками інтересів ширших верств суспільства, зокрема середнього класу;

- показано взаємообумовленість абсентеїзму як поведінкової реакції громадян в умовах представницької демократії та популізму як політичної технології і діяльності. Абсентеїзм у сучасному світі відображає прагнення людей відсторонитися від політики через зневіру у власних можливостях впливати на прийняття політичних рішень, через утому від невиконаних обіцянок владної еліти. Водночас в умовах наростання непевності в стабільному майбутньому популісти, обіцяючи швидке вирішення проблем, можуть розраховувати на електоральний потенціал абсентеїстів;

- розкрито ще один парадокс демократії – позитивний вплив популізму, як її компонента, на вдосконалення соціально-політичної організації суспільства. Виявлено, що загалом популізм не справляє руйнівного впливу на усталені демократичні системи, на відміну від транзитивних суспільств (у тому числі й України), де зазначене явище може призвести до реанімації авторитаризму;

- доведено, що популізм – не причина, а наслідок системної кризи в окремих країнах на сучасному етапі демократичної трансформації, а також своєрідний сигнал про необхідність перегляду й корекції правлячими елітами встановлених на попередньому етапі правил гри і принципів політики.

Отримали подальшого розвитку:

- підходи до осмислення феномену політичного популізму як закономірного ризику ліберальної демократії, який визначається інститутом рівних, вільних виборів і неминучою боротьбою політичних сил за голоси виборців, що визначає його функціональне призначення як засобу електоральної мобілізації;

- узагальнення чинників і важелів впливу популізму на політичну культуру й владні інститути інформаційного суспільства – популізм руйнує

насамперед раціональну складову політичної культури суспільства, актуалізуючи авторитарні тенденції, зумовлюючи зниження громадянської активності та рівня критичного мислення, підриваючи авторитет демократичних політичних інститутів, формуючи запит на тактичні рішення, а не політичну стратегію;

- теоретичні дослідження на основі емпіричного матеріалу спільних і відмінних причин та ідеологічних концептів популізму в країнах Західної Європи і США, країнах Центрально-Східної Європи та України, зумовлених внутрішніми (ментальними, історичними, соціально-економічними, політичними) чинниками та світовими глобалізаційними процесами;

- визначення механізмів забезпечення демократії від негативних впливів популізму, зокрема, заходів, спрямованих на підвищення громадянської освіченості людей і підвищення відповідальності правлячої еліти, яка має йти на відкритий і конструктивний діалог зі суспільством.

Поглиблено:

- систематизацію концептуальних підходів у зарубіжній і вітчизняній політології до розгляду політичного популізму як феномену суспільно-політичного життя в умовах ліберальної демократії. Поєднання трьох підходів у вивченні популізму (емпіричного узагальнення, історичного опису та симптоматичного прочитання – опису проявів й ознак) дозволяє комплексно дослідити це політичне явище;

- інтегроване трактування популізму як політико-культурного явища, зумовленого не лише функціональними особливостями ліберальної демократії, а й сутнісними рисами індивідуальної та суспільної свідомості й менталітету;

- теоретичний аналіз внутрішніх суперечностей ліберальної демократії (суперечності між репрезентативністю та керованістю, між конфліктом й узгодженістю, між згодою та ефективністю) як умови виникнення і розвитку популізму в усіх його різновидах (руху, ідеології, діяльності, технології); аналіз чинників (відкритість діяльності політичних інститутів, наявність механізмів громадського контролю та взаємодії громадянського суспільства й держави), що забезпечують стійкість демократії попри складні історичні, регіональні, глобальні виклики;

- наукове обґрунтування окремих специфічних популістських технологій, що негативно впливають на формування громадянської політичної культури, створюючи умови для поглиблення недовіри між елітою і суспільством, самовідчуження людей від політики, ставлячи під сумнів народовладдя як основоположний принцип демократії.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в аналізі багатоаспектних проявів популізму в умовах функціонування ліберальної демократії, як детермінанти конструювання політико-культурного простору в контексті запобігання негативного впливу популізму на розвиток суспільної свідомості, механізмів функціонування і взаємодії демократичних інститутів. Дисертація є внеском у розширення сучасної концепції популізму як однієї з технологій мобілізації електорату задля отримання й утримання влади.

Основні положення дисертації, які узагальнюють емпіричні дані сучасного стану суспільно-політичного розвитку, дозволяють розширити межі політологічного дискурсу щодо з'ясування сутнісних характеристик популізму, можуть бути використані для подальших теоретичних досліджень феномену популізму, прикладних наукових розвідок маніпулятивних можливостей популістських технологій.

Сформульовані в дисертації висновки будуть корисними для розвитку громадянської політичної культури, зокрема підвищення стійкості соціуму до популістських заяв, риторики, діяльності. Для формування політики єдності в Україні матеріали дослідження дають можливість, на основі врахування історичного досвіду трансформації демократії, удосконалити практичні розробки по формуванню інтегруючої гуманітарної й громадянської освіти; виваженої та відповідальної інформаційної політики; допоможуть вирішити завдання розвитку патріотичної свідомості; стануть в нагоді при здійсненні прикладних розробок у галузі політичних комунікацій. Результати проведеного аналізу значимі для професійної діяльності політичних експертів, громадських лідерів у розробці моделей захисту суспільної свідомості від негативних впливів популізму, задля досягнення суспільної згоди зі складних питань проведення системних реформ в Україні. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці нормативних курсів і спецкурсів з основ демократії, політичної психології, політичних технологій, історії політичної науки та ін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Положення й висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова. Результати дослідження доповідалися на звітних семінарах аспірантів, наукових конференціях міжнародного та всеукраїнського рівнів, а саме: Міжнародній науковій конференції Восьмі юридичні читання «Правові проблеми взаємодії влади і громадського суспільства» (Київ, 10-11 жовтня 2012 р.); V Всеукраїнській науковій конференції «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.); IV Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю Науковий діалог «Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет конференції «Сучасні проблеми політичної системи України» (Переяслав-Хмельницький, 4-5 лютого 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів» (Переяслав-Хмельницький, 18-19 травня 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у 12 наукових працях, із яких 5 статей у фахових виданнях з політології (1 – у фаховому виданні України, включеному до міжнародних наукометричних баз, та 1 – у науковому виданні іншої держави), а також 7 публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають результати дослідження.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів,

висновків, списку використаних джерел (348 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи складає 264 сторінки, з них обсяг основного тексту – 212 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність теми дисертації, відзначено зв'язок із науково-дослідницькими темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, методологію дослідження, його новизну, наукове й практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію та публікації результатів дисертації, представлено її загальну структуру.

У **першому розділі – «Політичний популізм як невід'ємний атрибут ліберальної демократії»** – феномен популізму характеризується, виходячи з аналізу механізмів функціонування представницької демократії.

У *підрозділі 1.1. – «Популізм у системі категорій та методологічних підходів політичної науки»* – здійснено аналіз основних концептуальних підходів до розуміння й характеристики феномену політичного популізму. Зазначається, що осмислюючи сутність, особливості, закономірності формування цього явища, автори перших узагальнюючих праць, зокрема Д. Белл, Е. Гелнер, Г. Іонеску, М. Кенован констатують неможливість зведення популізму до єдиного виміру цього поняття.

У дисертації підкреслюється, що важливими для здійснення комплексного аналізу феномену популізму є напрацювання, які звертають увагу на його суперечності. Різні аспекти його неоднозначної природи, форм утілення розглядають А. Абеді, К. Дейвікс, Д. Макре, Я. Пападопулос та ін. Різняться також оцінки ролі популізму в політичній системі: від різко негативної (С. Жижек та ін.), визнання «патологією» демократії (К. Мадд, І. Мені та ін.), до позитивної, в залежності від масштабів поширення (Е. Лаклау, С. Дацюк та ін.) Достатньо активно популізм досліджується як ідеологія (М. Баранов, Г. Мусіхін Ф. Паніцца, та ін.), загальною ідеологічною ознакою популізму відзначається сприйняття народу як основної цінності, якому протиставляється правляча еліта, відірвана від інтересів народу. Популізм як маніпулятивну технологію характеризують у своїх наукових напрацюваннях українські вчені Д. Видрін і М. Дем'яненко.

Узгодження численних наукових підходів дозволили сформулювати комплексне окреслення популізму як єдиного явища у багатоманітності його проявів: ідеології, яка визнає народ головною цінністю; руху, який формується в умовах порушення суспільної рівноваги і для якого обов'язковим є наявність лідера; риси політичної культури, що проявляється на рівні типу мислення, який характеризується ірраціоналізмом і необґрунтованим очікуванням швидкого вирішення складних проблем; форми політичної мобілізації; набору технологій, спрямованих на маніпуляцію свідомістю виборців. Для всіх форм прояву популізму його визначальною рисою як явища є відхилення від традиційно усталених норм.

У *підрозділі 1.2. – «Різновиди та характерні риси популізму як індикатора політичної культури демократичного суспільства»* – вивчення

феномену популізму включає аналіз суспільно-психологічних і політико-нормативних детермінант його формування та функціонування в політико-культурному просторі представницької демократії. Зазначається, що популізм, здебільшого, розрахований на сприйняття на рівні саме буденної свідомості, яка характеризується ірраціональністю. Важливим компонентом популістської свідомості є також персоналізація влади як відповідь на ще одну суперечність демократії – розпорошеність влади серед багатьох установ, коли неможливо виокремити осіб, які приймають рішення, здійснюють реальну владу.

Вивчення популізму як політико-культурного феномену здійснюється через порівняльний аналіз трьох періодів активізації популізму. Перший (кінець ХІХ ст.) – пов'язаний з рухом народників у Російській імперії та рухом фермерів і створенням Народної партії в США; другий – відзначається активізацією популістських рухів і популістської політики в країнах Латинської Америки у середині ХХ ст.; третій – проявився в останні десятиліття в діяльності правих рухів і партій в Західній і Центрально-Східній Європі. Усі хвилі активізації популізму співпадають з етапами суспільно-політичних трансформацій, коли нестабільність і непередбачуваність майбутнього викликає розгубленість й острах у широких колах суспільства.

Підкреслюється, що як компонент політичної культури демократичного суспільства, популізм історично частіше проявлявся не як руйнівний чи революційний рух, а виконував захисну й корегуючу роль демократичних трансформацій. З одного боку, популістські випадки вносять дезінтеграцію і деструкцію в суспільно-політичну систему, з іншого – популізм актуалізує індивідуальну свободу й мораль на протигагу загальносуспільній уніфікації, актуалізує питання контролю над великим бізнесом, соціального захисту, охорони довкілля тощо. Проте, він не здатний трансформуватися в дієву структуру, тим більше, розглядатися як універсальний, придатний для всіх умов і випадків спосіб перебудови системи.

Другий розділ – «Визначальні параметри популізму в умовах демократичних трансформацій» – містить три підрозділи, у яких розкриваються сутнісні характеристики популізму як політичного феномену.

У підрозділі 2.1. – *«Загрози популізму для транзитивного суспільства»* – з'ясовуються найсуттєвіші риси популізму як типового, хоч і неорганічного компоненту сучасної демократії. Відзначається, що популізм у західному суспільстві висвітлює проблеми сучасного етапу демократичної трансформації – розмивання демократичної легітимності й основ республіканського устрою, що проявляється в зниженні інтересу до електорального процесу, медіатизації політичної культури, звуження простору вибору тощо.

Відзначається, що демократія на сучасному етапі розвитку, вміщуючи безліч суперечностей і внутрішніх конфліктів, може адаптуватися та поліпшуватися, але не здатна ліквідувати свої недоліки – вроджену генетичну напруженість, яка виникає між ідеологією (влада народу, рівність, свобода) і практикою (виборні особи із владних еліт і пасивна маса). Наголошується, що популізм висвітлює вразливі аспекти демократичної системи й спонукає її

зосередитися на посиленні й удосконаленні ефективних механізмів власного функціонування. Зокрема характерною рисою першого періоду актуалізації популізму був аграризм, другий – запропонував конкретні соціально-економічні проекти, найяскравішим проявом третього періоду став націоналізм. Тому феномен популізму не слід розглядати лише в негативній конотації. Він приносить певні втрати лише в тактичному плані, стратегічно ж, виходячи з перспектив розвитку демократії, – сприяє ефективній перебудові окремих елементів, механізмів політичної структури демократичної системи, розв'язанню конфліктів і відновленню рівноваги.

У стабільних системах з усталеними нормами та правилами функціонування й взаємодії політичних інститутів між собою та громадянським суспільством, достатньо сформованими компонентами громадянської політичної культури популізм розглядається як такий, що може слугувати каталізатором формування нової, ефективнішої суспільно-політичної рівноваги, удосконаленню та зміцненню демократії загалом. Небезпечнішим може бути вплив популізму на нестабільні перехідні політичні системи. Історичний досвід засвідчує, що незавершені демократичні перетворення можуть продукувати диктаторські режими, встановлення яких часто відбувалося за допомогою легітимних демократичних процедур та інститутів.

У підрозділі 2.2. – «Ідеологічні ознаки популізму в умовах функціонування ліберальної демократії» – основна увага зосереджена на характеристиці популізму як політичної ідеології, вирізняються її витоки, настанови, механізми впровадження, функціональні можливості. Зазначається, що в цій формі популізм часто проявляє свої недоліки, які формують негативну побутову оцінку самого явища. Як ідеологія він не здатний сформулювати цілісні, послідовні програми та практичні, реальні заходи вирішення важливих суспільно-політичних завдань. Популістські ідеологічні конструкції ситуативно (детерміновано конкретним етапом кризи ліберальної демократії) включають різні варіативні поєднання окремих положень класичних ідеологій – консерватизму, лібералізму, соціалізму, націоналізму тощо, та ідей, які виражають інтереси певної суспільної верстви (фермерів, робітників, корінного населення й т. д.) чи актуальних на конкретному етапі розвитку суспільства (антиглобалізм, євроскептицизм, екологізм). В умовах посткомуністичних трансформацій популістськими лідерами й партіями стали широко експлуатуватися національні й соціальні питання. Спільним для всіх часових, національних, ситуативних проявів популізму як ідеології є його яскраво виражені народність й антиелітизм.

Підкреслюється, що саме фрагментарність й еkleктизм є головними рисами популізму, виходячи з аналізу його компонентів через призму функціонування ідеологій. Доведено, що дівість популізму (його прихильники є у країнах з різним рівнем розвитку економіки, соціальних стандартів, ступенем розвиненості й стабільності демократії) значною мірою забезпечується його ідеологічною складовою, оскільки ті, хто схильні до популізму, поділять певний набір переконань, поглядів, мають відповідний

світогляд. Загалом, видозмінюваність ідеології популізму обумовлюється змінюваністю політичного контексту, а її затребуваність визначається наявною конфігурацією сучасної ліберальної демократії.

У підрозділі 2.3. – «Технологічні чинники маніпулятивного використання популізму в політиці» – аналізуються механізми практичного втілення популізму, які спираються, насамперед, на такі риси суспільної свідомості, як спрощеність уявлень про суспільне життя, безпосередність сприйняття, максималізм і схильність до простих, однозначних політичних рішень, утопічний ірраціоналізм у поєднанні з примітивним прагматизмом. Будучи за своєю суттю діяльністю, яка ґрунтується на маніпулюванні цінностями й очікуваннями народу, послуговуючись певним набором технологій (насамперед, соціально-психологічних), популізм імітує всенародну підтримку, роздаючи численні обіцянки, особливо не дбаючи про відкриту комунікацію з тими, на чію підтримку розраховує. Сучасний популізм у країнах Центрально-Східної Європи і в Україні використовує також ті ціннісні орієнтації й стереотипи, які склалися в політичній культурі цих суспільств у часи їх комуністичного минулого – це, насамперед, патерналізм й егалітаризм.

Підкреслюється, що найдієвіше популістський вплив реалізується, коли ототожнюється людьми з власною ціллю. Це можливо за наявності харизматичного політичного лідера, який безпосередньо спілкується з народом, виражаючи його найнагальніші проблеми й очікування. Обов'язковим технологічним прийомом популізму є гостра, пряма, проста, часом гіпертрофована, не позбавлена творчої «іскристості» критика діючих політиків, реальної політики, суспільно-політичної системи чи її окремих елементів, перемежована з лестощами та заграваннями до народу. Наголошується, що сучасний рівень розвитку засобів масової інформації (далі – ЗМІ) та інформаційних технологій створює надзвичайно сприятливі умови для маніпулювання масовою свідомістю, дозволяє «втягнути в орбіту» популістського впливу максимально можливу чисельність людей.

Третій розділ – «Електоральна поведінка у контексті викликів популізму» – присвячений аналізу популізму як політичної діяльності в процесі формування інститутів та механізмів представницької демократії.

У підрозділі 3.1. – «Абсентеїзм як політичне підґрунтя застосування популізму» – популізм розглядається як один із найдієвіших засобів залучення відсторонених від політики громадян в електоральне поле. Політична участь проявляється не тільки в електоральній поведінці, а й у партійній діяльності, участі в мітингах, демонстраціях, акціях протесту тощо. Водночас таким же природноісторичним явищем є неучасть, ухилення громадян від голосування і навіть їх аполітичність. Загалом абсентеїзм в умовах сучасної демократії може бути як формою пасивного схвалення існуючої політичної ситуації (проявляється в розвинутих демократичних країнах), так і навпаки – формою невдоволення громадян владою, в основі яких – втрата людьми віри у можливість впливати на прийняття політичних рішень, оскільки вони

спостерігають постійне змагання політиків, які борються за партикулярні інтереси, мало або ж ніяк не пов'язані з потребами населення.

Стверджується, що популізм справляє на рівень абсентеїзму в суспільстві двоякий вплив: по-перше, порожні обіцянки політиків викликають несприйняття політики, посилюють у людей почуття зневіри у власних можливостях впливати на політичні процеси; по-друге, у період високого суспільного напруження, тривалої невизначеності обіцянки популістів швидко виправити ситуацію здатні мобілізувати частину електорату на політичні дії. Ситуативне залучення популістами аполітичних людей до політичної участі може мати різні наслідки – від забезпечення представництва популістів у виборних органах влади до політичного екстремізму й революційних дій (саме пасивні громадяни є вагомою соціальною базою для тоталітарних рухів, для диктаторів різних ідеологічних спрямувань). Утримання від політичної діяльності найпасивніших, найінфантильніших прошарків суспільства в певних межах може бути корисним для розвитку демократичних процесів.

У підрозділі 3.2. – *«Інструментальний вплив популізму на формування політико-культурного простору»* – увага звертається на популізм як певний тип мислення й діяльності, що впливають на формування якісних рис політичної культури демократичного суспільства. Підкреслюється, що в нинішніх умовах руйнівний вплив популізму на політико-культурний простір визначається не лише самою природою цього політичного феномену, що заперечує конституціоналізм і традиційні інститути представницької демократії, а й (без-)діяльністю мейнстримних політичних сил, загальним розмиванням політико-ідеологічного простору. В умовах стрімких змін, коли руйнуються звичні норми й правила, а нове викликає острах чи неприйняття, популізм, застосовуючи механізм маніпулювання емоціями, демагогію, нагнітає атмосферу соціальної істерії, пропонуючи єдиного рятівника – харизматичного лідера, з яким конструюється емоційна спорідненість.

Підкреслюється, що у кожному конкретному суспільстві популізм актуалізує близькі йому стереотипи, ментальні страхи чи доблесті, історичні травми чи перемоги. Популізм успішно спекулює на бажанні людей знайти винних у погіршенні власного становища, руйнуванні соціальної гармонії. У той же час, правлячі партії, втрачаючи електоральну підтримку, переймають популістську риторіку. Радикалізм, націоналізм стають політичним трендом, що сприяє формуванню запиту на авторитарне правління, уможлиблює згортання ліберальних свобод. Радикалізація суспільства, емоційне прагнення негайно вирішити всі проблеми руйнують раціональну складову політичної культури. У перехідних суспільствах логіка популізму гальмує процес ідеологічної структуризації суспільства, створення сильних ідеологічних партій, які були б запобіжниками популізму лідерів, механізмами спонукання лідерів до відповідальності.

У підрозділі 3.3. – *«Механізми убезпечення демократичного суспільства від негативних проявів політичного популізму: систематизація електорального досвіду»* – узагальнені, притаманні природі демократії, структурні та

імперативні чинники й механізми уникнення руйнівних впливів популізму як невід'ємного компонента представницької демократії. Політична боротьба на засадах конкуренції не може гарантувати визначеність результатів і створення механізмів, які б унеможливили як появу авторитарних тенденцій у суспільстві, так й актуалізацію популізму.

Вибори, що за своєю суттю визначаються найдемократичнішим механізмом формування органів державної влади, водночас, не визначають зрілість демократії. Наявність виборчої системи ще не дає уявлення про рівень демократизації суспільства й держави. Показано, що велике значення для їх ефективності мають організація процедури виборів, досвід електоральної участі громадян, їх інтелектуальний та освітній рівень, особливості політичної культури. Наголошується, що суттєво зменшити політичний простір для популізму в сучасних умовах може адекватна поведінка правлячої еліти, яка насамперед повинна сама уникати популістських заяв і рішень, вести постійний діалог із суспільством, зробити механізми прийняття рішень прозорішими й зрозумілішими, зменшивши при цьому вплив бюрократичних інституцій. Акцентується, що в Україні задля зменшення рівня поширення популізму необхідно запроваджувати економічну стратегію стимулювання господарської активності громадян, що дозволить подолати бідність (у значній мірі штучно організовану правлячим класом), сприятиме формуванню потужної верстви середнього класу як основи громадянського суспільства. Усе це в комплексі забезпечить формування політичної культури високої громадянськості, що характеризується домінуванням раціонально-нормативних ідей і програм, поміркованістю, довірою та кооперацією громадян. Саме довіра є тим фундаментом, на основі якого може здійснюватися продуктивна політика та, зрештою, й елементарне виживання людської цивілізації.

У **Висновках** відображено ключові результати дослідження, розроблені положення, які збагачують наукові підходи до цілісного розкриття феномену популізму та дозволяють розглянути можливі заходи для мінімізації негативного його впливу на функціонування ліберальної демократії.

1. На основі аналізу значного масиву наукових джерел обґрунтовано, що популізм як політичний феномен має досить широке трактування. У численних словниках, енциклопедіях популізм тлумачать як політичний рух, що акцентує увагу на інтересах, культурних ознаках і спонтанних суспільних переживаннях суспільства; як політичну діяльність, спрямовану на здобуття популярності в масах за допомогою необґрунтованих обіцянок; як перехідний тип політичної свідомості, що історично склалася; як суспільні погляди і течії, які апелюють до широкого загалу й сповідують ідею прямої участі народу в управлінні; як низку тактичних прийомів політичної боротьби, пов'язаних з апеляцією до народних мас. Важливо, що різноманітність визначень не виключають одне одного, вони характеризують багатоаспектність проявів популізму в різних історичних і суспільно-політичних умовах. Багатоманітність практичних проявів популізму ускладнює розкриття теоретичного змісту поняття.

Визначено, що найбільш доцільним й обґрунтованим є розгляд популізму як єдиного явища у багатоманітності його проявів: ідеології, яка визнає народ головною цінністю на протигагу державі, іншим народам, істеблїшменту; руху, для якого обов'язковим є наявність лїдера, з бїльшим чи меншим рївнем харизматичностї; типу мислення, що проявляється в рїзних історичних умовах у результатї виникнення певної соціально-полїтичної ситуації; набору технологїй, прїоритетом яких є простї рїшення, швидкї й зрозумїлї заходи, значущість малих, але конкретних справ, «загравання» з масами. Популізм можна розглядати як окрему полїтичну концепцію, вивчення якої дозволяє глибоше зрозумїти логїку розвитку полїтичних партїй та ідеологїй, демократичного процесу загалом.

2. Доведено, що популізм можна охарактеризувати не лише як полїтичний феномен чи фактор полїтичної свїдомостї, але і як стїйку особливїсть полїтичної культури, яку породжує кожна демократїя. Саме популісти ще на поч. ХХ ст. висунули умови розширення демократичних процедур через поєднання представницької та прямої демократїї, що втілювалося згодом у проведенні плебїсцитів і референдумів, звернули увагу на проблеми гармонїйного розвитку особистостї та збереження довкїлля, сьогодні ж актуалїзують проблеми збереження ідентичностї та культури. В умовах сучасної лїберальної демократїї, популізм є закономірною відповіддю суспїльної свїдомостї на суперечностї представницької форми правління як втілення народовладдя. Популісти підкреслюють роль народу, який трактується як суверенна полїтична спїльнота громадян, що легїтимїзує полїтичну владу і якїй протиставляється надїлена владою еліта. Характерною рисою нинїшнього популізму є те, що він із периферїї полїтичного життя став полїтичним мейнстримом – риторика й полїтику соціального популізму активно використовують правлячі полїтичні сили, популістські партїї збїльшують представництво у владних інституціях, полїтики-популісти, навіть у країнах зі стабїльною демократїєю, стають реальними претендентами на найвищі виборні посади. Виходячи з того, що активїзація популізму завжди пов'язана з модернїзаційними кризами демократїї, можна стверджувати, що популізм є як наслідком порушення суспїльної рївноваги, так і реальною загрозою функціонуванню системи лїберальної демократїї. Водночас, він певною мїрою окреслює напрямки стабїлізації й удосконалення цієї системи.

Опрацьованї матеріали дали змогу виокремити основні рїзновиди популізму як полїтико-культурного явища: 1) за ідеологїчними ознаками – правий і лївий популізм; 2) за спрямованїстю основних вимог – економїчний, соціальный, національний; 3) за механїзмами прояву – манїпулятивна технологїя, форма полїтичної мобїлізації; 4) за впливом на полїтичну систему – позитивний і негативний, конструктивний і деструктивний.

3. Розкрито природу надзвичайно складного і водночас нерозривного зв'язку популізму й демократїї. Вибори як невід'ємний атрибут лїберальної демократїї передбачають боротьбу за голоси громадян, а отже, й розробки привабливою передвиборчої програми. Популізм є видовим, хоч і неорганїчним

компонентом демократії і, виходячи з суперечностей самої демократії, його не можна однозначно оцінити лише негативно.

Головною соціальною небезпекою популізму є його аморальність, те, що він руйнує довіру людей до політиків, політичної системи і політики загалом, знецінюючи демократичні ідеї та цінності. Популізм зумовлює зниження громадянської активності, відчуження людей від влади, деконструює соціальний порядок, провокує економічні та політичні потрясіння, може слугувати знаряддям для зведення політичних рахунків. Найбільша його небезпека в тому, що він реанімує і підживлює авторитарні тенденції в політичній культурі суспільства й відтак несе загрозу базовим цінностям демократії. Водночас, популізм указує на слабкі місця системи і спонукає її до самовдосконалення задля подальшого розвитку. Популізм в умовах демократичної трансформації актуалізує проблеми, які виникають на кожному її етапі та на які не бажає чи не здатна реагувати система діючих політичних інститутів (мейнстримні партії, бюрократія, алгоритм прийняття рішень), відрефлексована на попередні виклики. У такому сенсі популізм навіть бажаний, занепокоєння ж викликає його надмірна присутність і впливовість на політичному полі.

4. Доведено, що популізм не спроможний висувати послідовні й широкомасштабні програми, спрямовані на вирішення важливих політичних питань. Єдиною загальною ідеологічною особливістю для всіх популістських рухів і партій є визначення демократії як влади народу. При цьому категорія «народ» трактується популістами ситуативно, відповідно до епохи й прошарків невдоволених у поточний момент. Популізм у цьому сенсі є ідеологічно-спекулятивною орієнтацією суб'єктів політики на політичні ідеї широких мас.

Водночас, популізм як свідчення наявності плюралізму, вільного циркулювання ідей, сенсів не дає політико-ідеологічному простору «застигнути», втратити динаміку, відірватися від актуальних проблем сьогодення та необхідності формування нових стратегій розвитку, корегуючи певним чином традиційні ідеологічні конструкції. Популярними трендами у риторичній сучасних популістів стали ідеї антиглобалізму (евроскептицизму в Європі), відновлення впливовості національних держав, загроз імміграції та пов'язаних з нею проблем зайнятості, погіршення соціальних стандартів, безпеки, національної та культурної ідентичності. Загалом, популізм еkleктично послуговується ідеями, напрацьованими усіма конструктивними ідеологіями (лібералізмом, консерватизмом, націоналізмом, соціалізмом), як політична ідеологія може бути ситуативною варіацією націоналістичних і консервативних політичних сил, його риторика присутня в різних лівоцентристських та ліворадикальних партіях і рухах.

5. З'ясовано, що вступаючи в активну політичну діяльність, популістські лідери, рухи і партії найефективніше використовують для свого успіху ситуацію, коли суспільство перебуває в стані соціальної стурбованості, який характеризується підвищеною збудливістю, тривогою, невпевненістю, агресивністю, сугестивністю людей, що робить їх найсприйнятливішими для

маніпулятивних технологій, побудованих на методах психологічного впливу на підсвідомість виборців. Рівень критичності мислення при цьому суттєво знижений. Популісти пропонують прості рішення складних проблем, апелюючи насамперед до емоцій, а не розуму. Досить часто базовими принципами політичних технологій популізму є національні, етнічні особливості громадян, особистісні якості окремих людей, такі як надмірна довірливість, схильність до драматизації явищ і подій, їх фетишизація. При цьому популісти визначають винних у виникненні кризової ситуації, спрямовуючи гнів і невдоволення людей на інститути влади та правлячі еліти. Ефективність впливу подібної технології посилюється харизматичністю політичного лідера-популіста, який простими лексичними конструкціями лестить натовпу, експлуатує його інстинкти та забобони, дає неправдиві й безвідповідальні обіцянки, апелює до широких верств суспільства. Відзначається, що сучасні інформаційні технології створили додаткові ресурси для поширення популізму – в умовах безперервного потоку інформації через друковані видання, теле- й радіо-ефіри, спеціалізовані комп'ютерні (інтернет-мережеві) та соціальні ресурси маніпулятивний вплив ЗМІ сьогодні став майже тотальним.

Зазначається, що особливістю перехідних суспільств є ситуація, коли при владі дуже часто перебувають політики-популісти, які використовують адміністративний ресурс (зокрема, підвищують різноманітні соціальні виплати із державного бюджету без відповідного економічного обґрунтування, втручаються у ціноутворення тощо) задля зростання власного рейтингу й подальшого збереження владного становища.

6. Визначено роль популізму як засобу політичної мобілізації електорату та детермінанти політико-культурного простору. Якщо розглядати вибори як своєрідний «продаж» конкретного політика виборцям, то популізм у виборчому процесі постає як специфічна недобросовісна політична реклама, яка перебільшує реальні здібності й можливості кандидата. Популізм руйнує насамперед раціональну складову політичної культури, апелюючи до емоцій, віри, ірраціонального, провокує конфлікти, підриває авторитет демократичних політичних інститутів, пропонуючи уявну альтернативу простого розв'язання складних проблем. Прагнучи відповідати запитам «політичного споживача», популізм таким чином блокує еволюцію політичної культури суспільства і породжує феномен стихійного ірраціонального опору існуючій системі чи правлячим політикам.

Сьогодні, коли західні демократії потрапили у зону внутрішньої турбулентності, популісти (як праві, так і ліві) можуть зовнішньою яскравістю, нетривіальністю, часто епатажністю чи простотою мобілізувати частину абсентеїстів, що є досить ризикованим з точки зору стабільності системи чи принаймні конкретних партій і рухів.

7. Доведено, що популізм не є тимчасовим політичним явищем. Такими можуть бути лише конкретні ідеологічні відтінки популізму, які активізуються на певний період, відгукуючись на актуальні проблеми, викликані тими чи іншими кризовими явищами. Загалом же популізм постійно присутній у

системі ліберальної демократії, насамперед, як засіб мобілізації електорату. Популізм змінює набір ідей, гасел, обіцянок залежно від історичного часу, конкретних національних, економічних, соціально-політичних умов, проте існує завжди, щоправда з різною інтенсивністю на політичному полі.

Наголошується, що забезпечити чи, принаймні, зменшити негативний вплив популізму на демократичне суспільство можуть такі механізми та чинники: 1) законодавчі норми, що забезпечують прозорість виборчого процесу, урегульовують методи і засоби застосування виборчих технологій; 2) готовність політичної еліти до відкритої розмови зі суспільством як у період виконання владних повноважень, так і під час виборчих кампаній; 3) прозорість і відповідальність прийняття політичних рішень, які мають бути зрозумілі для суспільства, насамперед, щодо очікуваних наслідків; 4) раціоналізація політичної свідомості виборця, формування його громадянської компетенції через актуалізацію й поширення політичної освіти, залучення громадян до активної суспільно-політичної діяльності; 5) щодо пострадянських суспільств, то – це ще й формування моральної й соціальної відповідальності за якість політичної влади, подолання патерналізму в політичній культурі; 6) активна просвітницька й виховна діяльність політиків, громадських авторитетів і лідерів думок із цільовими групами, суспільством загалом щодо несприйняття популізму; 7) забезпечення умов для функціонування вільних ЗМІ як прямого втілення свободи слова, важливого інструменту формування й артикуляції політичних думок, методу демократичного контролю, каналу суспільної комунікації, політичного інформування й освіти. Важливим чинником зменшення простору для популізму є усвідомлення громадянами й політиками при прийнятті політичних рішень своїх соціальних інтересів і власної системи соціально-політичних цінностей.

У глобальному масштабі сьогодні політичним елітам і науковцям слід усебічно осмислити перспективи розвитку демократичних інститутів, проаналізувати їх витоки й внутрішні суперечності, причини невдач і криз, оцінити наслідки успіхів демократичних перетворень, дослідити внутрішній глибинний зв'язок між модернізацією і демократією, спробувати зрозуміти перспективи світового процесу демократизації та вибудувати принципи ставлення демократій до недемократичних режимів. Лише довгостроковий проект конструктивного реагування на зовнішні та внутрішні виклики здатен забезпечити перспективи розвитку представницької демократії.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України:

1. Прядко Т. П. Популістські методи політичної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 7: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 62 – 65.

2. Прядко Т. П. Зародження та розвиток популізму у США та Латинській Америці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 14: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 15 – 20.

3. Прядко Т. П. Сучасний популізм західноєвропейських правих партій. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. Випуск 76. Київ: ВАДЕКС, 2014. С. 359 – 368.

Стаття у фаховому виданні України, включеному до міжнародних наукометричних баз:

4. Прядко Т. П. Соціально-психологічна взаємообумовленість абсентеїзму і популізму. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки*. Випуск 74. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2016. С. 14 – 24.

Стаття у зарубіжному науковому виданні з напрямку, за яким підготовлено дисертацію:

5. Прядко Т. П. Сучасний популізм Центрально-Східної Європи. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. IV(16). I.:95, 2016. Pg. 20 – 26.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Прядко Т. П. Соціальні риси політичного популізму. *Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадського суспільства: матеріали Міжнародної наукової конференції, 10-11 жовтня 2012 року* / ред. кол.: В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусин [та ін.]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 360 – 362.

7. Прядко Т. П. Політичний популізм: деякі аспекти теоретичного дискурсу. *Сучасні соціально-гуманітарні дискурси*. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 року): у 5-х частинах. Ч. 3. Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2015. С. 65 – 68.

8. Прядко Т. П. Популістський рух в США. *Науковий діалог «Схід-Захід»*. Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.): у 2-х частинах. Ч. 2. Дніпропетровськ: Видавництво «Іновація», 2015. С. 199 – 202.

9. Прядко Т. П. Внутрішні суперечності представницької демократії як передумови формування популізму. *Сучасні проблеми політичної системи України: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 4-5 лютого 2016; М-во освіти і науки України, Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т. імені Григорія Сковороди [та ін.] Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2016. С. 156 – 164.*

10. Прядко Т. П. Особливості популізму в українському суспільстві. *Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 травня 2017 р.; М-во освіти і науки України,*

Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди [та ін.] Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2017. С. 163 – 164.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Прядко Т. П. Національний популізм як засіб політичної боротьби. *Науковий журнал «Парадигма пізнання: гуманітарні питання»*. №3(6). Київ: «ТК Меганом», 2015. С. 56 – 68.

12. Прядко Т. П. Актуалізація популізму як один із проявів зростання психологічної тривожності суспільства в умовах глобалізації. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. №9.1 (49.1). Херсон: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 137 – 142.

АНОТАЦІЇ

Прядко Т. П. Популізм як ризик демократичного розвитку і засіб політичної мобілізації електорату. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2018.

У дисертації розглядаються актуальні проблеми функціонування сучасної демократії в умовах глобальної кризи, одним із проявів якої є стрімке поширення політичного популізму. Досліджується внутрішня сутність популізму як компоненту політичної культури демократичного суспільства; з'ясовуються ризики і загрози популізму для успішної трансформації сучасної демократії. Аналізуються об'єктивні (історичні, економічні, соціальні, політичні) та суб'єктивні (ментальні, соціально-психологічні) чинники постійної актуалізації популізму в різних його історичних і видових проявах: ідеології, політичного руху, політичної діяльності, політичних технологій, типу мислення. Окреслено основні механізми та чинники мінімізації негативного його впливу на функціонування демократичної системи. Стверджується, що парадокс популізму проявляється в тому, що він сигналізує про виникнення внутрішніх проблем у системі та певною мірою вказує на напрямки її трансформації й удосконалення задля встановлення нової рівноваги та забезпечення стабільного розвитку демократії.

Ключові слова: ліберальна демократія, популізм, політична культура, суспільна свідомість, політична ідеологія, суспільно-політична криза, політична мобілізація, електорат, громадянське суспільство, політична партія, політичний лідер.

Прядко Т. П. Популизм как риск демократического развития и средство политической мобилизации электората. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2018.

В диссертации рассматриваются актуальные проблемы функционирования современной демократии в условиях глобального кризиса, одним из проявлений которого является стремительное распространение политического популизма. Исследуется внутренняя сущность популизма как компонента политической культуры демократического общества; раскрываются риски и угрозы популизма для успешной трансформации современной демократии. Анализируются объективные (исторические, экономические, социальные, политические) и субъективные (ментальные, социально-психологические) факторы постоянной актуализации популизма в разных его исторических и видовых проявлениях: идеологии, политического движения, политической деятельности, политических технологий, типа мышления. Определены основные механизмы и факторы минимизации негативного его влияния на функционирование демократической системы. Утверждается, что парадокс популизма проявляется в том, что он сигнализирует о возникновении внутренних проблем в системе и в определенной степени указывает на направления ее трансформации и совершенствования для установления нового равновесия и обеспечения стабильного развития демократии.

Ключевые слова: либеральная демократия, популизм, политическая культура, общественное сознание, политическая идеология, общественно-политический кризис, политическая мобилизация, электорат, гражданское общество, политическая партия, политический лидер.

Priadko T. P. Populism as a Risk of Democratic Development and a Manner of Political Mobilization of the Electorate. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of candidate of political sciences specialty 23.00.03 – Political Culture and Ideology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2018.

The current problems of the functioning of modern democracy in the conditions of the global crisis, one of the manifestations of which is the rapid spread of political populism, are considered in the thesis. The inner essence of populism as a component of the political culture of a democratic society is explored; the risks and threats of populism for a successful transformation of modern democracy are clarified. The objective (historical, economic, social, political) and subjective (mental, socio-psychological) factors of the constant updating of populism in various historical and specific manifestations: ideology, political movement, political activity, political technologies, type of thinking are analyzed. There are conflicting political and cultural shifts, ideological changes in the depth of the ground as the reason of the actualization of populist rhetoric and politics at the present stage of the development of democracy. Paradoxical in this process is that in the information age of rapid accumulation and dissemination of knowledge in parallel there is a primitivation of human potential. Nowadays in the world the borders between reality and virtue, truth and falsehood are erased, facts lose their meaning, deconstruction of truth takes place, traditional ideologies collapse, moral relativism, hypocrisy and double standards are

shrinking. Total irrationalism provides the growth of the popularity of marginal political forces that endanger democracy and Western civilization.

On the basis of historical and retrospective analysis it is argued that those societies whose political culture was characterized by little developed democratic traditions, lack of civic responsibility, paternalism, were found to be more susceptible to populism. Societies with established democratic features of political culture were more resistant to the temptations of populism, successfully overcame and overcome modernization crises, remaining faithful to the values of freedom and responsibility.

It is stressed that the following factors may contribute to securing, or, at least, reducing the negative impact of populism on a democratic society: 1) legislative norms that ensure the transparency of the electoral process, regulate methods and means of using electoral technologies; 2) the readiness of the political elite to engage in an honest dialogue with society both during the period of the exercise of power and in the course of election campaigns; 3) transparency and responsibility for making political decisions that must be understood by society, first of all, with regard to the expected consequences; 4) raising the level of a rational component of the voter's political consciousness through the actualization and spread of political education, involving citizens in active social and political activities; 5) regarding post-Soviet societies, this is also the formation of moral and social responsibility for the quality of political power, the struggle of paternalism in political culture; 6) active educational and educational activities of politicians, public authorities and opinion leaders with target groups, society as a whole in relation to the rejection of populism. An important factor in reducing the space for populism is the awareness of citizens and politicians when making political decisions about their social interests and their own system of socio-political values. That is what creates the conditions for the formation of a constructive political opposition based on the support of civil society, and returning confidence to politicians reduces the level of absenteeism of citizens.

It is argued that the paradox of populism manifests itself in the fact that it signals the emergence of internal problems in the system and to some extent indicates the direction of its transformation and improvement in order to establish a new equilibrium and ensure the stable development of democracy. The need to develop effective means and mechanisms to neutralize the dangerous influence of populism on the functioning of democracy as a socio-political system actualize the study of this phenomenon not only as a style of political activity, but primarily as a political and cultural phenomenon. This task seems particularly relevant in Ukraine at the present stage of democratic transit, when its internal contradictions and problems begin to resonate with global challenges. The spread of populism here threatens the destruction of the still not secure institutional foundations of democracy and the loss of state sovereignty.

Keywords: liberal democracy, populism, political culture, public consciousness, political ideology, socio-political crisis, political mobilization, electorate, civil society, political party, political leader.